

BİR KÜLT KABİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER I

Prof. Dr. ARMAĞAN ERKANAL

Ord. Prof. Dr. Ekrem AKURGAL'a
atfedilmiştir.

Önasya için önem taşıyan merkezlerden olan, Kültepe (Kaniş)¹ (Lev. I, res. 1-3), Tell Mardik (Ebla)² (Lev. II, res. 4) ve Cebail'de (Biblos)³ (Lev. II,

¹ Mühür Baskısı: Kt a/ k 481 a; Anadolu Medeniyetleri Müzesi, 109- 147- 64 a. II. Tabaka, A Ocağı, Adad Sululu Evi. 0.062 x 0.062 x 0.031 m boyutlarında devetüyü-kirli devetüyü rengindeki zarf üzerinde bulunan sekiz baskıdan dördü.

Mührün yüksekliği: 0.024 m;

Mührün baskı uzunluğu: 0.004 m;

Mührün özgün çapı: 0.013 m.

N. ve T. Özgüç, *Kültepe Kazısı Raporu 1949, Türk Tarih Kurumu Yayınları (TTKY)*, V. Seri, Sayı 12, Ankara, 1953, 690. 1974-79 yılları arasında doçentlik tezi olarak "Anadolu'da Bulunan Eski Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları" konulu çalışmamı yaparken, Sayın Hocam Prof. Dr. N. Özgüç tarafından yayınlanmış olan Kültepe II ve Ib tabakalarında açığa çıkarılmış olan Suriye Koloni Üsluplu örnekleri de orijinallerinden inceleme olanağı bulmuştum. Bu konuda bana kendisinin gösterdiği yakın ilgi ve yardımları için Sayın Hocama ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi ilgililerine bu vesile ile şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Bu üslup grubu tarafımdan "I. Üslup" olarak değerlendirilmiştir. Karş. A. Erkanal, *Anadolu'da Bulunan Suriye Kökenli Mühürler ve Mühür Baskıları*, TTKY VI. Dizi-Sa. 42, Ankara, 1993/94, s. 92 vd. Bu mührün sahibinin *Susāja s šū İstar* isimli bir şahid olduğu saptanmıştır. Bu konuda karş.: B. Teissier, "The Ruler with the Peaked Cap and Other Syrian Iconography on Glyptic from Kültepe in the Early Second Millennium B.C.": M.J. Mellink. E. Porada, T. Özgüç (ed.), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç*, Ankara, 1993, fig. 9; a. y., *Sealing and Seals on Texts from Kültepe Karum Level 2*, İstanbul, 1994, s. 183.

² Kült Teknesi: TM. 65. 226; Halep Müzesi, 6474. III- A Tabakası, D Mabedinin Cellasının güneybatısında ele geçmiştir.

Uzunluk: 1.17 m;

Yükseklik: 0.64 m;

Genişlik: 0.79 m.

Kalker taşından dikkörtgen biçiminde olup, ortasından ikiye bölünmüştür. Üç kenarında mitolojik içerikli tasvirler yer alır. P. Matthiae, *Missione Archeologia Italiana in Siria*, Roma, 1965, s. 113 vdd, Lev. XLIII- LI; a. y., "Unité et développement du temple dans la Syrie du Bronze Moyen" *Le Temple et le Culte*, İstanbul, 1975, s. 43 vdd. Lev. XI. res. 6; L. Sabatini, "Thèmes iconographiques sculptés de Tell Mardik et de Karkémish. Etude Comparative", *Syria* 51, 1974, s. 31- 64; P. Matthiae: W. Orthmann (ed.), *Propylaeen Kunstgeschichte* 14, Frankfurt am Main, Berlin, Wien, 1975, s. 482, res. 412; a. y., "Ebla in the Period of the Amorite Dynasties and the Dynasty of Akkad: Recent Archaeological Discoveries at Tell Mardikh (1975)" *Monographs on the Ancient Near East* 1/ 6, 1979, Lev. IX- X; *Land des Baal. Syrien- Forum der Völker und Kulturen*, Mainz am Rhein, 1982, s. 122, res. 106.

³ Situla: Beyrut Müzesi(?), Obelisk Mabedinin avlusunun önündeki adak eşyası deposunda bulunmuştur. Altındandır. Lapislazuli kakma malzemesi olarak kullanılmıştır.

res. 5-6) açığa çıkartılan buluntular arasında, bereketle ilgili olduğu tartışmasız, bir kült kabının üzerinde durmak istiyorum. Bu kap bir kadının belinden dizine / ayaklarına (belden aşağısına) kadar olan vücut parçası biçimindedir. Kültepe ve Tell Mardik örnekleri bu kabın sanat eserlerinde nasıl tasvir edildiğini gösterir. Biblos'ta ele geçen altından yapılmış bir örnek, bu kabın daha yakından tanınmasına - sınırlı da olsa - olanak sağlamıştır.

Bu kap biçiminin en iyi izlendiği eser, Kültepe'de aşağı şehirde, II. tabakada Adad Sululi arşivinde ele geçen "Suriye Koloni Üsluplu" ⁴ bir mühür baskısıdır ve burada çift sahneli zengin bir anlatım karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle de Kültepe örneği, bu kabın tasvir edildiği diğer örnekler arasında özgün bir yere sahiptir. Baskı üzerinde sağda kalan sahne en önemli olanıdır. Burada karşılıklı oturan iki figür ve bunlarla ilgili diğer figürler; soldaki sahnede ise, iki boğa adamın arasında yer alan göğüslerini tutan Çıplak Tanrıça görülmektedir. Tanrıçanın başı sağa, ana sahneye yöneliktir. Bizi esas ilgilendiren figür ise , ana sahnede karşılıklı oturan figürlerin arasında yer alan, daha küçük boyda tasvir edilen iki figürden sağda olanıdır. Bu iki figür başını arkaya çevirmiş bir dağ keçisinin üzerindeki alana yerleştirilmiştir. Bunların dinsel törende görevli kült personeli oldukları düşünülebilir. Bunlardan sağdaki, oturan figüre (kral ?) ⁵ doğru sağ elinde tuttuğu, konumuzu oluşturan kabı (Lev. I, şek. 1) sunarken tasvir edilmiştir. Bu mühür baskısının yapıldığı özgün mührün çok ince bir işçilikle yapıldığı ve çok kaliteli olduğu, baskı üzerinde en ufak ayrıntıların dahi görülebilmesinden anlaşılmaktadır. Bu nedenle, üzerinde durduğumuz kabı da ayrıntılı bir biçimde inceleyebilmemiz mümkün olmaktadır. Cepheden gösterilen ve bir kadının belinin bir kısmı ile dizine kadar olan vücut parçası biçiminde olan kabın boyun kısmı silindir biçimindedir.

Kültepe örneğinin özelliği bu kabın kulbunun boyun kısmına nasıl bağlandığının izlenebilmesidir. Buna göre, muhtemelen silindir biçiminde olan bir çift eklem parçası ile sepet kulp kaba bağlanmıştır. Burada madenden yapılmış bir kabın tasvir edildiği şüphesizdir ⁶.

Yüksekliği: 0.137 m;

İnsan tasvirinin yüksekliği: 0.03 m.

M. Dunand, *Fouilles de Byblos*, Tome II: 1933- 1938, Paris, 1958, s. 853, Lev. CXXXV. 16695.

⁴ N. ve T. Özgüç ¹ s. 102.

⁵ Teissier bu figürün bir kral figürü olduğu üzerinde durur. Bir kral ve bir tanrının karşılıklı otururken betümlenmiş olması kanımızca çok düşündürücüdür. Bu konuda karşı: B. Teissier (1993) ¹ s. 605 vd.

⁶ Bu konuda yapılan en son yayın: D. Collon, "Some Bucket Handles", *Iraq XLIV*, 1982, s. 95 vdd, res. 1-2.

Bu kabın görüldüğü bir diğer örnek ise, Tell Mardik'de yapılan kazılar sırasında, III-A tabakasında, D Mabedinin Cellasında açığa çıkarılan bir kült teknesinin üzerinde karşımıza çıkar. Bu tekne içten iki bölmelidir. Burada ana konu bir yemek sahnesidir. Bu sahnede yer alan iki figürün ellerinde de bu türde birer kap görülmektedir. Tell Mardik kült teknesinin üzerindeki tasvirlerle Kültepe gliptiği arasındaki benzerlikler bir taraftan tasvir edilen tek tek motiflerde izlenirken, diğer taraftan da üslup özelliklerinde dikkati çeker. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz: Yukarıda ele aldığımız Kültepe mühür bakısındaki elinde kült kabı tutan figürle, Tell Mardik kült teknesinde, kült kabını taşıyan figürlerin keçi ve geyik gibi hayvanların üst kısımlarına yerleştirilmiş olmaları, gene her iki eserde de oturan figürlerin taburelerinin çarpıcı bir biçimde birbirlerine benzemesi ilginçtir. Bu benzerliklerin bir diğeri de Tell Mardik kült teknesinde yer alan boğa ayaklı masa biçimindeki sunaktır. Bunun çok yakın benzerlerini Kültepe gliptiğinden tanımlıyoruz⁷. "Suriye Koloni Usluplu" mühürlerin yanı sıra, "Yerli Anadolu Grubuna" verilen mühürler üzerinde de bu tipte sunu masalarını ve bunların çeşitlemelerini diğer örneklerden tanıyoruz. Kültepe'de ele geçen mühür baskılarına dayanarak iyi tanıdığımız "Yerli Anadolu Grubunun" üslup özelliklerini, Tell Mardik kült teknesi üzerinde oturan iki figürün giysilerinin gösterilmesinde ve teknenin alt kısmında yer alan hayvanların vücut tüylerinin işlenişinde uygulanan ve bir sağa, bir sola yönelik olarak gerçekleştirilen paralel çizgilerden oluşan taramalarda çok iyi bir biçimde görmekteyiz. Bu nedenle, Kültepe ve Tell Mardik eserleri arasında kuvvetli ilişkilerin varlığı inkâr edilemez bir gerçek olarak izlenmektedir.

Tell Mardik kült teknesi büyük boyda bir eser olmasına ve konumuz olan kabın da burada iki kez tasvir edilmesine rağmen, bu kapla ilgili bazı ayrıntıların tam olarak anlaşılabilmesi L. Sabatini'nin yayınladığı çizimlerden de anlaşılmalıdır⁸. Kanımca Sabatini'nin bu kapla ilişkili gördüğü İ.Ö. I. bine tarihlendirilen oval gövdeli madeni kaplarla bu kabın hiç bir ilişkisi yoktur. Kendisi bu kabın biçimini teşhis edememiştir.

Biblos kazıları sırasında, Obelisk Mabedi'nin avlusunun önünde adak eşyasının depolandığı kısımda, ezilmiş olarak ele geçirilen altundan bir kap, yukarıda tanıttığımız örneklerle ışık tutması açısından büyük bir önem taşır. 0.137 m yüksekliğindeki bu kabın biçimi burada ele aldığımız örneklerle

⁷ N. ve T. Özgüç¹ s. 102 vd, res. 695, 702; N. Özgüç, *Kültepe Mühür Baskılarında Anadolu Grubu*, TTKY V. Seri, No. 22, Ankara, 1965, s. 12, Lev. I, 1; II, 5-6; III, 8; IV, 11a; V, 15a; VI, 17; X, 30; XIII, 37-38; XIV, 40, 42; XVI, 48; XX, 61; XXIII, 69-70; XXIV, 71, 73; XXV, 75a-b; XXVI, 77-78.

⁸ Karş. L. Sabatini² s. 35 vdd, res. 4-5.

benzer. Biblos örneği, kabartma, telkârî, granülasyon ve kakma gibi çeşitli tekniklerle zengin bir biçimde bezenmiştir. Bu bezemeler, kabın omuz ve kaidede kısımlarında geometrik desenlerden oluşan şeritler halinde yerleştirilmişlerdir. Bu kap formunun bir vücut parçasını yansıttığı kabul edilirse buradaki zengin bezemeye bir giysinin mi vurgulanmak istendiği sorusu ister istemez akla gelir⁹.

Kabın omuzunda, orta kısım aşağıya doğru hafif bir kavisle alçalan, iki sıra halindeki şerit bezemenin kabın orta eksenini kestiği bölgede, alt şeridin tümünü baş kısmı kaplayan, oturan bir insan tasviri yerleştirilmiştir. Burada insanın varoluşuyla, kadının doğurganlığının sembolik olarak anlatılmak istendiği kanımca açıktır¹⁰.

⁹ Burada gerçekten bir giysi söz konusu ise, düşündürücü olan, giysiye rağmen vücut hatlarının gösterilmiş olmasıdır. Bununla ilişkili olarak akla ilk gelen, Eski Suriye üsluplu mühürlerde karşımıza çıkan eteklerini açan ya da yarı giysili gösterilen "Çıplak Tanrıça" tasvirleridir. Bu örneklerde "şeffaf" bir giysi söz konusu ise, Biblos örneği için de böyle bir giysi düşünülebilir. Tül kumaşlar üzerine gümüş telle yapılan geometrik desenlerle bezenmiş giyim eşyasına günümüzde de rastlanması, benzer örneklerin çok eski dönemlerde de kullanılmış olabileceğini akla getirir. Acemhöyük kazılarında, "fildişi odasında" bulunan, yangın sonucunda cüruflaşmış olarak ele geçirilen ve altın iplikle fayans boncukların geometrik desenler oluşturacak biçimde dikilmesiyle işlenmiş kumaş parçası ile ister istemez ilişki kurmak istiyoruz. Assur Ticaret Kolonilerinin Kültepe II. Tabakası ile çağdaş olan bu buluntu ile Biblos örneğinin bir başka benzerliği de şüphesiz, kumaş üzerinde mavi boncuklarla (mavinin çeşitli tonlarının kullanıldığı) gerçekleştirilen bezemenin Biblos örneğinin madenden olması nedeniyle, lapislazuli taşının kullanılmasıyla yansıtılmak istendiği düşünülebilir. İ.Ö. I. Binde de karşımıza bu tür kumaş parçaları çıkmış olup, bunlar bu geleneğin devamlılığını göstermesi açısından önemlidir. Karş. R. Barnett: S. Lloyd ve N. Gökçe, "Sultantepe", *Anatolian Studies* III, 1953, s. 49, Lev. V, c; N. Özgüç, "Acemhöyük Kazıları", *Anadolu* X, 1966, s. 21, Lev. XXII, 1-3.

¹⁰ Kadının doğurganlığının vurgulandığı tasvirli eserler bilindiği üzere, Paleolitik Dönemden başlayarak uzun bir süre çeşitli biçimlerde izlenmiştir. Bunlar arasında Çatalhöyük Neolitik tabakalarında "Doğuran Tanrıça" olarak tanımlanan figürler açığa çıkarılmıştır. İ.Ö. III. Binin sonlarında, aşırı stilize edilmiş idoller Kültepe ve Tell Brak kazılarında ele geçirilmiş olup, bunlar arasında gövdelerinin üstünde "çocuk" tasvirleri bulunanlar da gün ışığına çıkarılmıştır. Biblos örneğinin iyi anlaşılabilmesi için, bu örneklerin de göz önünde bulundurulmaları gerekir. Dikkat çeken bir özellik de Tell Brak örneklerinde gövdelerin biçimlendirilişleri ile Biblos örneğinin biçimsel açıdan benzerlikler göstermesidir. Karş. J. Mellaart, *Çatal Höyük. A Neolithic Town in Anatolia*, London, Southampton, 1967, s. 124 vd, 156, 183, 203, Fig. 37, 52, 67-68; Kemaleddin (K. Karamete), "Idoles du Kultepe au Lycée et au Musée de Kayseri" *Revue Hitite et Asiatique (RHA)* 18, 1935, s. 63-66, Lev. 5, 1; 8, 9; a. y., "Nouvelles idoles du Kültepe au Musée de Kayseri", *RHA* 24, 1936, s. 245-247, Lev.11, 13; N. Özgüç, "Kültepe Kazılarında Bulunan Mermer İdol ve Heykelticikler", *Belleten* XXI/ 81, 1957, s. 61-70, res. 15; M.E.L. Mallowan, "Excavations at Brak and Chagar Bazar", *Iraq* IX, 1947, s. 50 vdd, Lev. LI, 40-41; P. Amiet, *Die Kunst des Alten Orient*, Freiburg, 1977, res. 220, 222.

Biblos örneğinin kulbuna ait bir kalıntının olup olmadığı yayınından tam olarak anlaşılammamaktadır. Kültepe ve Tell Mardik örneklerinin ışığında bu kabın da bir sepet kulbunun olması muhtemeldir. Kabın boyun kısmında, yaklaşık orta bölgesinde birbirinden eşit aralıklarda dört deliğin bulunduğu eserin yayınında bahsedilmektedir. Bu deliklere ikişer perçinle tutturulmuş olan- muhtemelen- eklem parçalarıyla hareket edebilen bir sepet kulp bağlanmış olmalıdır.

Burada ele aldığımız üç eser de İ.Ö. II. binin başına (yaklaşık 1850) tarihlendirilmiş yapılarda ya da yapı katlarında açığa çıkartılmışlardır. Birbirlerinden uzak merkezlerde ve birbirlerinden farklı malzemelerde karşımıza çıkmış olmalarına rağmen, ortak olan özellikleri dikkat çekicidir. Gene bunların gerek buluntu yerleri, gerekse tasvir edildikleri diğer figür ya da figür grupları göz önünde bulundurulsa, bunlar birer kült kabıdır ve dinsel içeriklidir. Aynı zamanda bereketle ilgili oldukları da açıkça görülür. Bunun en iyi görüldüğü örnek şüphesiz Kültepe'de ele geçen mühür bakısıdır. Burada iki sahneli olan mühür üzerinde yer alan sahnelerden birinde, iki tarafında ayna simetrisi ile yerleştirilmiş boğaların arasında göğüslerini tutarken tasvir edilen Çıplak Tanrıça'nın yer alması; diğer sahnede ise, kült kabı ile oturan figüre sunuda bulunulması, bu mühür baskısı üzerindeki iki sahnenin birbirleriye içerik açısından da bağlantılı olduğunu ve bu kabın "Çıplak Tanrıça" ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Bu da, kült kabının bereketle doğrudan ilişkisini, Biblos örneğinin yanı sıra, bir kez daha vurgulamaktadır. Diğer ilginç bir özellik ise, Biblos örneğinin çift situla olarak tanımlanmasıdır. Bu kapların iç kısımlarının iki hazneli olabilecekleri ve Tell Mardik kült teknesinin iç kısmındaki bölme aracılığı ile, iki hazneli yapılmış olması, bunların bir raslantı sonucu mu? olduğunu düşündürmektedir.

Bu kült kabının aracılığı ile, bir taraftan İ.Ö. II. binin başında Anadolu, Suriye ve Filistin arasındaki kültürel ve ticari ilişkilerin ne denli güçlü olduğu anlaşılırken, diğer taraftan da Tell Mardik kült teknesinde karşımıza çıkan üslup özellikleri ve ikonografik çözümlemede gözlemlenen Kültepe gliptiği ile olan yakın ilişkiler büyük bir önem taşımaktadır.

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesinde 74 numaralı vitrinde sergilenmekte olan pişmiş topraktan bir kap, burada ele aldığımız örneklerle çok benzer. Bu örnekte yer alan bacaklar adeta ucu kıvrılmış sivri dipli birer kap gibi gösterilmiştir. İnandıktepe'de bulunan ve yakın zamanda T. Özgüç tarafından yayınlanan bu örnek, burada incelediğimiz örneklerden sonraki bir

zaman dilimine verilmektedir¹¹. Bu da, bu kap biçiminin Anadolu'daki kullanımının sürekliliğini göstermesi bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Bir başka önemli özellik de İnandıktepe'de, bu kabın bulunduğu mabet yapısında ele geçen, ünlü kabartmalı vazunun da bereketle ilgili bir kült kabı olmasıdır. Böylece, İnandıktepe mabedi ya da mabet-sarayı, bereketle ilgili bir tanrıçanın / tanrının da kült yeri olmalıdır. T. Özgüç bu mabedin Fırtına Tanrısı adına inşaa edildiğini düşündüğünü belirtmektedir¹². Yoğun bir tahribat geçiren bu yapı kompleksinin birden fazla tanrıya ait kült yerlerini içermesi olasılığı da vardır. Ne yazık ki bu yapıda bulunan yazılı belge de bu konuya ışık serpmekten uzak görünmektedir¹³.

Bu tür pişmiş toprak kaplara Habaşesti'de Cucuteni kültüründe de rastlanmıştır. Bu da, bu kült kabının kullanımının Avrupa içlerine kadar, birbirinden uzak bölgelerde ve kültürlerde nasıl yayılmış olduğunu gösteren ilginç bir örneği oluşturur¹⁴.

Araştırmacılar tarafından, filolojik belgelere dayanarak, "kap kadınlar" (Gafaessfrauen) ve "göbek kapları" (Bauchgefäesse) diye anılan antropomorf kült kapları doğuran ve emziren Ana Tanrıça'nın sembolleri olarak yorumlanmak istenmektedir¹⁵. Arkeolojik belgeler yardımı ile yapılan araştırma ve karşılaştırmalarımız sonucunda; bizim burada ele aldığımız ve bir kadının belden aşağısını betimleyen kült kabımız; biçimsel ve işlevsel açılardan yukarıda tanımlanan kaplarla yakın bir benzerlik gösterir.

Ayrıca burada ele alınan örnekler, bu tür kült kaplarının Anadolu, Suriye ve Filistin Bölgelerinde M.Ö. II. binin başında yaygın olarak kullanıldıklarını ve bu geleneğin Hitit İmparatorluk Döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Bu nedenle, bir kadının belden aşağısını betimleyen kült kabımız, gerek diğer kült kapları; gerekse bu kap biçiminin Hitit dini inançlarında oynadığı rolün ve Hitit dininin yakından tanımlanmasında yeni bakış açıları kazandırması açısından da son derece önemlidir.

¹¹ T. Özgüç, *İnandıktepe. Eski Hitit Çağında Önemli Bir Kült Merkezi*, TTKY V. Dizi-Sa. 43, Ankara, 1988, karş.: s. 6, 13, 42, 138, res. 32; Lev. 29, 4.

¹² T. Özgüç¹¹ s. 40.

¹³ K. Balkan, *İnandıkt'ta 1966 Yılında Bulunan Eski Hitit Çağına Ait Bir Bağış Belgesi*, Ankara, 1973.

¹⁴ N. Vlassa, "Contributii La Problema Neoliticului", *Apulum*, IX, 1971, s. 61, fig. 29.

¹⁵ Bu konuda karş. V. Haas, *Geschichte der hethitischen Religion. Handbuch der Orientalistik*, Leiden. New York. Köln, 1994, s. 528 vd.

HAMİŞ:

Tunç Sipahi'nin yazdığı, Kültepe'de ele geçen konumuzla doğrudan ilgili bu kap, bu makalemizin baskısının son aşamasında yayınlandığı için, burada değerlendirilmemiştir. Karş.: T. SİPAHİ, ""Kültepe'den Sepet Kulplu Madeni Bir Kap", *Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*: 377, Cilt XXXVII/1-2, 1995, s. 711-718.

